

O filozofii, jej dejinách a spôsobe ich skúmania [Rozhovor Pavla Labudu s Jozefom Müllerom]

Pavol Labuda

Labuda, P.: O filozofii, jej dejinách a spôsobe ich skúmania [Rozhovor Pavla Labudu s Jozefom Müllerom]. In: *Ostium*, roč. 15, č. 3.

Tento rozhovor má za cieľ sprostredkovať čitateľom časopisu *Ostium* pohľad znalca na povahu jeho vlastnej disciplíny. Poskytnúť čitateľom možnosť zoznámiť sa s tým, ako vlastnej práci rozumie ten, kto svoj doktorát získal v rámci špecializovaného programu zameraného na antickú filozofiu. Centrálnou témou rozhovoru je preto povaha filozofie, dejín filozofie a otázka ich vzájomného vzťahu.

Jozef Müller získal doktorát na Princeton University. V súčasnosti pracuje ako odborný asistent na Katedre filozofie Kalifornskej univerzity v Riverside. Jeho odborným zameraním je antická filozofia, obzvlášť (ale nie výlučne) myslenie Aristotela, Platóna a stoikov. Aj keď sa v súčasnosti venuje najmä etike a morálnej psychológii, jeho vedecké záujmy pokrývajú širšie spektrum tém i postáv dejín filozofie. Výsledky svojho výskumu publikoval medzi inými aj v časopisoch *Phronesis*, *British Journal for the History of Philosophy* či *Philosopher's Imprint*. V súčasnosti pracuje na knihe s názvom *Aristotle's Characters*. O jeho práci a výsledkoch sa čitateľ môže dozvedieť viac na stránke: www.jozefmuller.org.

Jozef, už viac ako dve dekády skúmaš texty antických mysliteľov, rekonštruješ ich koncepcie, interpretuješ spôsoby ich uvažovania a výklady sveta. Robíš preklady, analýzy a poskytuješ zdôvodnené interpretácie antického myslenia. Okrem výskumu zároveň aj učíš. Predpokladám, že toto všetko robíš s určitým (pred)porozumením povahy svojej vlastnej disciplíny. Ako teda rozumieš svojej práci?

Jadro mojej práce by som prirovnal k práci detektíva. Dôkazovým materiálom (akoby miestom činu) je text. V mojom prípade filozofický text Aristotela, Platóna alebo iného antického filozofa. Záhady, ktoré sa pokúšam objasniť a vyriešiť, sú vo svojej postate filozofické nezrovnalosti alebo nejasnosti v tejto textovej evidencii. Objasnenie takýchto záhad je dôležité, pretože ich existencia nám bráni v rekonštrukcii, a teda aj v porozumení filozofickému mysleniu skúmaného autora. Takéto záhady majú rozmanitú povahu. Niektoré sú založené na protirečení medzi rôznymi tvrdeniami autora alebo medzi tvrdeniami rôznych autorov jednej filozofickej školy. Inej povahy sú záhady, ktoré vznikajú pri súboroch tvrdení, pri ktorých nám chýba explicitný argument či vysvetlenie. Prípadne, aj ak nejaké vysvetlenie máme, tak sa nám na prvý pohľad javí ako nedostatočné. Záhady posledného typu sú jednoducho pasážami ťažko zrozumiteľného textu, a to bez ohľadu na to, či je ich nezrozumiteľnosť zapríčinená samotným autorom, zlým stavom rukopisu alebo chýbajúcim kontextom skúmanej pasáže či diela.

Možno by čitateľom pomohla krátka ilustrácia určitej interpretačnej záhady, aby lepšie porozumeli, čo máš na mysli.

Dobre. Uvediem ilustráciu záhady, ktorá vzniká z vnútornej protirečivosti viacerých tvrdení jedného autora. Aristotelés tvrdí, že vo svete vládne dokonalosť účelu. Vo vzťahu k živej prírode to znamená, že každý živý tvor určitého druhu má isté objektívne a prirodzené potreby. Každý tiež prejavuje určité túžby a chcenia, ktoré presne zodpovedajú týmto, pre jeho druh prirodzeným potrebám. Napríklad lev potrebuje na prežitie mäsitú stravu a prirodzenosť leva je podľa Aristotela zariadená tak, že práve po takejto strave lev aj túži. V prírode nenachádzame levy, ktoré by napriek svojej fyziológii túžili po vegetariánskej strave. Navyiac, každý tvor má podľa Aristotela presne tie schopnosti a orgány, ktoré mu umožňujú uspokojenie daných potrieb. Lev je usposobený na lov zveri a nie na extrahovanie živín z listov stromov. Samozrejme, vonkajšie okolnosti môžu spôsobiť u jednotlivého tvora v rámci určitého živočíšneho druhu odchýlky. Napríklad choroba alebo nedostatok živín môžu spôsobiť telesné deformácie, zlé zaobchádzanie zas dokáže zapríčiniť psychologické problémy. Odhliadnuc od deformít zapríčinených vonkajšími okolnosťami však platí, že každý živočíšny druh je usposobený presne pre jemu charakteristický druh života.

Aristotelés ale zároveň tvrdí, že človek, teda určitý druh živočicha, má prirodzený sklon k túžbam, ktoré nielenže nezodpovedajú jeho potrebám, ale mu dokonca priam škodia. Tieto škodlivé ľudské túžby nie sú podľa Aristotela spôsobené vonkajšími okolnosťami. Ak by to tak bolo, vznikali by len náhodne, a len u niektorých jednotlivcov ľudského druhu. Podľa Aristotela je to však presne naopak. Škodlivé túžby sú v prípade ľudského druhu všadeprítomné, a preto sa zdajú byť istým spôsobom nevyhnutné. Hoci ich možno minimalizovať (napríklad represívnym sociálnym poriadkom), predsa sa nedajú celkom odstrániť. A tak tu máme protirečenie dvoch téz. Tézy o dokonalosti usporiadania každého prirodzeného tvora a tézy o človeku, ako o živočíšnom druhu, ktorý sa zdá mať vo svojej prirodzenosti zabudovanú evidentnú nedokonalosť.

Moja práca potom spočíva v tom, že sa pokúšam vysvetliť ako môže Aristotelés súbežne tvrdiť obidve tézy. Snažím sa nájsť a obhájiť hypotézu, ktorá tieto tvrdenia zosúladi a vysvetlí, ako spolu súvisia. Ak sa mi to podarí, objasním nielen textový, presnejšie povedané interpretačný problém, ale priblížim sa zároveň o niečo viac k (Aristotelovmu) porozumeniu usporiadania prírody a prirodzenosti človeka. Takáto detektívna práca je nielen jadrom mojej práce, ale je aj tým, čo ma na mojej práci najväčšmi baví. Vo svojej podstate je to istá forma manifestácie túžby po poznaní. U niekoho sa prejavuje snahou rozriešiť záhady fyziky, u iného túžbou objasniť záhadu vypestovania najlepšej odrody viniča. Mňa fascinujú záhady antických filozofických textov.

Aký cieľ, povahu a špecifiká má disciplína, ktorej sa venuješ?

Ako každý iný odbor skúmania, aj moja práca má určité špecifiká a ťažkosti. Dalo by sa povedať, že ťažkosti sú trojakého druhu. V prvom rade sú to ťažkosti, ktoré súvisia s rekonštrukciou textov antických autorov, teda s vierohodnosťou transmisie a zachovania textu. Táto časť skúmania antickej filozofie (a antickej literatúry všeobecne) je súčasťou klasickej filológie v jej tradičnom chápaní. Pri niektorých autoroch máme šťastie. Napríklad v prípade Platóna máme k dispozícii pomerne spoľahlivé kritické vydania jeho spisov a jeho diela sa nám zachovali nielen v pomerne dobrom stave, ale aj v úplnosti. To isté sa však už nedá povedať napríklad o Aristotelovi, ktorého diela sa nám zďaleka nezachovali všetky a tie, ktoré sa zachovali, sú často vo veľmi zlom stave. Pre ilustráciu, pripravované kritické vydanie krátkeho Aristotelovho spisu *O pohybe zvierat* Olivera Primavesiho prináša približne 200 zmien oproti vydaniu toho istého textu z roku 1978 od Marthy Nussbaumovej. A to všetko len na dvanástich stranách textu!

V druhom rade sú tu ťažkosti, ktoré súvisia s porozumením alebo prijatím pojmov, tvrdení alebo teórií, ktoré sú nám časovo vzdialené. Na základe časovej vzdialenosti potom súbory presvedčení

antických autorov nenachádzajú potrebnú oporu v sieti našich súčasných presvedčení. V istom zmysle ide o problém historickej predstavivosti. Uvediem príklad.

Pre Sókrata (a v istom zmysle aj pre Platóna a Aristotela) je filozofia určitá životná prax, ktorá má tú vlastnosť, že je v jeho koncepcii *jediným* spôsobom ako viesť dobrý, a tým pádom aj *úspešný* ľudský život. Táto prax je založená na pevnej viere, že rozum, v zmysle racionálneho poznania, má jedinečnú schopnosť viesť a usmerňovať ľudský život. Filozofia je tak vlastne *nutnou* činnosťou každého šťastného a úspešného ľudského života. Takáto koncepcia filozofie je nám však dnes cudzia. Hoci mnohých z nás filozofia baví a fascinuje (a to niekedy až do tej miery, že ňou prakticky žijeme), plne akceptujeme, že iní ľudia môžu byť podobne fascinovaní niečím celkom iným. Sme pevne presvedčení (a tým mám na mysli aj nás filozofov), že je mnoho iných vecí, ktoré dokážu urobiť život človeka hodnotným a *úspešným*, a to často možno aj lepšie ako filozofia. Kandidátmi sú napríklad náboženstvo, šport, hudba, umenie, podnikanie, charitatívna práca, kuchárske umenie alebo poľnohospodárstvo. Dnes už nelákame študentov k filozofii ako k spôsobu, či dokonca k jedinému spôsobu dobrého a *úspešného* života. Skôr naopak! Z dnešného pohľadu je tak filozofia, ako ju predstavoval Sókratés, vlastne neúspešným (aj keď fascinujúcim) experimentom. Mojou úlohou je však predstaviť si taký interpretačný rámec, v ktorom sa daná sókratovská koncepcia opätovne ukáže ako živá a zmysluplná možnosť. Je to obdobné, ako keď si historik života v starovekom Ríme musí predstaviť život v štáte, v ktorom síce existuje právny systém, ale neexistuje tam polícia, ktorá by ho presadzovala. Ak Vás niekto okradol, mohli ste ho viesť pred súd. No zistiť, kto to bol a chytiť ho už bolo úlohou Vás. Bola to úloha obete, a nie štátu. A tak na to, aby sme porozumeli právnemu systému antického Ríma treba viac, než len vedieť, čo vraveli zákony Ríma. Treba si predstaviť (a následne zrekonštruovať) ako sa v praxi tento systém uskutočňoval.

V neposlednom rade sú s mojou disciplínou spojené ťažkosti rekonštrukcie a objasnenia významu či dôsledkov filozofických argumentov a teórií, ktoré u antických autorov nachádzame. Odstránenie týchto ťažkostí - v podobe objasnenia dôsledkov zrekonštruovaných antických filozofických koncepcií - považujem za najdôležitejšiu časť mojej práce. V istom zmysle však nie je odlišná od akejkoľvek inej filozofickej práce.

Práca historika antickej filozofie teda nevyhnutne kombinuje tri disciplíny - klasickú filológiu, históriu a filozofiu. Samozrejme, každý z nás tieto aspekty kombinuje inak a postupuje pritom podľa vlastných kompetencií a preferencií. Ja osobne uprednostňujem výrazne filozofický prístup.

Myslím, že špecifiká a výzvy svojej disciplíny si charakterizoval jasne a ilustroval nesmierne plasticky. Čo je však podľa Teba samotným cieľom dejín filozofie?

Čo je cieľom odboru dejín filozofie? Akýmsi úzkym cieľom je samozrejme rekonštrukcia dejín filozofického myslenia. To však len do tej miery, do akej sa dá spoľahlivo uskutočniť. Pokiaľ máme na mysli širšiu úlohu dejín filozofie v spoločnosti, tak tou nie je nič iné ako zachovanie a pretrvanie ľudského kultúrneho dedičstva. A to bez ohľadu na to, či pracujeme v oblasti dejín antickej, novovekej, islamskej alebo čínskej filozofie. Prečo má niečo také hodnotu samo osebe obhajovať nebudem. Bolo by to totiž podobné, ako snažiť sa obhájiť hodnotu výtvarného umenia alebo výskumu vesmíru. Azda len poznamenám, že dejiny (či už politické, náboženské alebo filozofické) nie sú mŕtvou záležitosťou. Tým ani tak nemyslím často vyzdvihované (teoretické) porozumenie samým sebe, získané na základe toho, ako sme sa dostali tam, kde sme, ako skôr to, že mnohé konflikty a diania vo svete majú v dejinách (či už v politických, náboženských alebo filozofických) nielen svoje korene, ale že tieto konflikty sú dokonca o dejinách. Doslova sa mi zdá, že mnohé súčasné javy, tendencie i diania vo svete sú bez štúdia dejín nepochopiteľné. A to isté platí aj vo filozofii.

V našej (západnej) kultúre prebiehala a stále prebieha diskusia o vzťahu medzi filozofiou a dejinami filozofie. Táto sa dokonca stala aj samostatnou filozofickou témou. Ako vzťah

filozofie a dejín filozofie vidíš Ty?

Túto otázku by som rád zodpovedal v troch rovinách. V osobnej rovine sa ako historik filozofie nesnažím nejakým zvláštnym spôsobom ukázať, že antická filozofia je ešte stále relevantná pre súčasnú filozofiu či spoločnosť. Mám na to viac dôvodov. V prvom rade si myslím, že filozofia Aristotela alebo Platóna je zaujímavá sama osebe, bez ohľadu na to, či má alebo nemá relevantné spojenie so súčasnosťou. Napríklad, Aristotelova fyzika je absolútne fascinujúcou racionálnou teóriou diania v prírode a to napriek tomu, že je celkom mylná. Ak by som sa sústredil na to, do akej miery je pravdivá alebo relevantná aj dnes, tak by ma to priviedlo k záveru, že Aristotelés bol mimoriadne nekompetentný fyzik! Druhou možnosťou ako hovoriť o relevantnosti Aristotelovho myslenia pre dnešok je ukázať, že Aristotelés je napríklad akýsi proto-funkcionalista v rámci teórie mysle. Alebo ukázať, že jeho teória konania má svoje miesto medzi súčasnými koncepciami. Myslím si ale, že ani tento prístup nie je ten najsprávnejší a najzaujímavejší. Výsledkom tohto prístupu je totiž častokrát to, že Aristotelés sa po krkolomnej interpretácii predstaví ako ten, kto má akúsi hrubozrnnú, teda nevelmi prepracovanú verziu nejakej súčasnej teórie. Ak má byť výsledok nášho snaženia takýto, tak by sme ako filozofi mali venovať čas skôr prepracovanejšej teórii súčasnosti ako tej Aristotelovej. Osobne sa preto snažím, do tej miery do akej sa to dá, pristupovať k Aristotelovi (alebo k inému antickému filozofovi) ako k filozofovi svojej doby. Navrhujem preto skúmať to, aké otázky boli pre Aristotela zaujímavé a aké odpovede na tieto otázky považoval Aristotelés za možné a pravdivé v kontexte svojho uvažovania a doby.

Existuje však aj celkom iný prístup k dejinám (a je veľmi plodný). Prístup, ktorý nie charakteristický ani tak pre prácu *historika* filozofie, ako skôr pre prácu filozofa nachádzajúceho inšpiráciu, témy, myšlienky čítaním a premýšľaním o dejinách filozofie. Toto je druhá rovina, ktorá sa týka práce filozofa vo všeobecnosti. Medzi filozofov, ktorí sa v súčasnosti aktívne venujú dejinám filozofie (aj keď nie ako historici) patria napr.: Christine Korsgaard, ktorá sa vo veľkej miere inšpiruje Platónom, Aristotelom a Kantom, ďalej John McDowell, ktorý nachádza inšpiráciu v Aristotelovi, ale aj Robert Brandom, ktorého myslenie silno inšpiroval Hegel. Podobný, aj keď nie identický prístup, nachádzame často aj u tzv. kontinentálnych filozofov. Zo súčasnosti spomeniem napríklad Jean-Luc Marion. Mne osobne je filozofia v tomto duchu blízka. To je však len moja osobná preferencia. Objektívnu otázkou je, či je tento spôsob filozofovania lepší ako ten, pri ktorom filozof v istom zmysle na dejiny neberie ohľad. Tak napríklad Gilbert Harman je známy svojím názorom, že dejiny filozofie a filozofia sú dve odlišné disciplíny (filozofia je to, čoho sú dejiny filozofie dejinami) a že štúdium *dejín* filozofie zväčša neprináša študentovi *filozofie* veľký úžitok. Osobne si myslím, že dôležitosť alebo relevantnosť dejín filozofie pre súčasnú filozofiu úzko súvisí s konkrétnym filozofickým odborom. Ak niekto pracuje v oblasti filozofie fyziky, zaoberajúc sa napr. konceptuálnymi a metodologickými problémami alebo filozofickými dôsledkami kvantovej teórie poľa, tak pre neho štúdium dejín filozofie (s výnimkou štúdia relevantnej literatúry posledných desaťročí) pravdepodobne nemá veľký význam. Na druhej strane, ak sa niekto zaoberá napríklad feministickou filozofiou, filozofiou rasy alebo filozofiou náboženstva, tak pre neho dejiny filozofie – či už samotnej filozofickej reflexie relevantných pojmov a fenoménov alebo sociálne a politické dejiny filozofie – určite majú kľúčový význam.

A nakoniec je tu ešte tretia rovina vzťahu dejín filozofie a filozofie. Rovina, na ktorej sa môžeme pýtať, či sa filozofia ako disciplína vyvíja a prejavuje skôr ako veda alebo skôr ako umenie (alebo, dokonca, nejak úplne inak). Nevieť, či je takto postavená otázka uspokojivo zodpovedateľná. Pokúsím sa však k tejto téme vyjadriť môj osobný (nie príliš prepracovaný) postoj. Filozofia je istá duchovná tradícia, ktorej základnou (možno univerzálnou) zložkou je pokus o metodologicky riadené rozmýšľanie o veciach, ktoré nás zaujímajú alebo na ktorých nám záleží, ale pre ktoré nemáme zatiaľ ustanovenú jednoznačnú empirickú metódu alebo techniku výskumu. Či už preto, že sme ju zatiaľ nevymysleli, alebo preto, že sa ani principiálne vymyslieť nedá. Táto duchovná tradícia môže

nadobúdať rozličné podoby. Môže sa to diať v čase, keď sa v rámci jednej tradície menia jej podoby. Napríklad staroveká grécka filozofia časom menila metódy, oblasti záujmu alebo kritériá podľa ktorých sa v jej rámci posudzovali tvrdenia, teórie či myšlienky. Ak napríklad porovnáme neskorú antickú filozofiu (či už kresťanskú alebo platónsku) s klasickou filozofiou Aristotela alebo Platóna, odlišnosti sú zjavné. A môže sa to diať v priestore. Filozofia môže mať a aj má rozličné podoby v rámci rozličných kultúrnych tradícií. Napríklad klasická čínska filozofia je špecifickým spôsobom odlišná od klasickej gréckej filozofie. A to tak tematicky, ako i metodologicky.

Na záver svojho odpovedania na otázku o vzťahu filozofie a dejín filozofie si dovoľím pridať ešte dve poznámky, ktoré podľa mňa z takejto (mimoriadne hrubo načrtnutej) koncepcie filozofie vyplývajú. Po prvé, tak ako každá tradícia, aj filozofia sa vyvíja. Jej vývoj by sme však nemali charakterizovať v zmysle vedeckého pokroku, ale skôr analogicky k vývoju v spôsobe obliekania. Potreba obliekať sa ostáva v istom zmysle stále tá istá, hoci naberá nové a stráca staré rozmery (dnes potrebujeme oblečenie vhodné do práce v kancelárii a netreba nám obrnenú uniformu legionára), ktoré zároveň podliehajú ešte i módnym trendom a výstrelkom. Spôsob obliekania však obsahuje aj akési večné klasiky (napr. sandále alebo v novej dobe indigo denim). Táto analógia má však samozrejme slabiny. Mimo iné v tom, že v istých smeroch filozofia rozhodne urobila pokrok, aj keď nielen vlastným pričinením. A tento pokrok filozofia nedosiahla len v logike či vo filozofii fyziky, ale dokonca aj v oblasti akou je etika. Svedčí o tom skutočnosť, že dnes už žiadny seriózny filozof neargumentuje, že ženy sú v priemere „menej schopné“ ako muži, ako to robil Platón, Aristotelés a po nich mnohí ďalší. (Tento teoretický pokrok nie je žiaľ zatiaľ plne realizovaný v profesionálnej praxi, kde sexizmus nepochybne stále pretrváva). Dnes tiež žiadny seriózny filozof netvrdí, že zvieratá necítia bolesť alebo že sú či majú byť len prostriedkom na uspokojenie túžob a potrieb človeka.

Po druhé, ak platí, že filozofia je istou kultúrnou tradíciou, tak forma filozofie nemôže byť plne uchopiteľná bez pochopenia jej dejín. Ak mám uviesť mimoriadne zjednodušený príklad (kolegovia sinológovia mi odpustia nepresnosť pojmov), tak uvediem kontrast dôležitosti etikety pre morálny život v čínskej filozofii, a zároveň potieranie či ignorovanie jej dôležitosti v západnej filozofii. Tento kontrast má historické korene siahajúce v oboch prípadoch k samotným začiatkom týchto tradícií. Konfucius kladie dôraz na sociálnu dimenziu života a miesto rituálu, Platón na objektívnu argumentáciu a poznanie.

Aká je podľa Teba povaha historických skúmaní a aké je miesto dejín filozofie? Sú dejiny filozofie súčasťou filozofie alebo sú skôr súčasťou dejín kultúry či dejín ideí? Alebo je to dokonca tak, že forma otázky *buď* súčasťou filozofie *alebo* súčasťou dejín nezodpovedá pravej povahe dejín filozofie?

Toto je zaujímavá otázka a mnoho historikov filozofie o nej rozmýšľa. Osobne si myslím, že dejiny filozofie sa dajú robiť viacerými spôsobmi a neviem, či existuje argument, ktorý by ukázal, že je jeden spôsob *objektívne* lepší ako druhý. Možno by som rozlíšil tri základné spôsoby.

Prvý spôsob je výrazne *filozofický* v tom zmysle, že rekonštrukcia filozofického myslenia daného mysliteľa alebo školy sa robí špecificky vo vzťahu k súčasným problémom. Dejiny filozofie sú tak chápané a posudzované z hľadiska toho, do akej miery prispievajú k zodpovedaniu otázok súčasnej filozofie a súčasných filozofických záujmov. Spomeniem aspoň tri veľmi odlišné diela v takomto duchu. Práce amerického filozofa Victora Castona o Aristotelovej teórii mysle (napr. "Aristotle and the Problem of Intentionality" in *Philosophy and Phenomenological Research* 58 (1998), s. 249-298), knihu francúzskeho filozofa Yvesa Charlesa Zarku *Hobbes et la Pensée politique moderne* (Paris, 1995) a nakoniec prácu rumunského filozofa Christiana Coseru o buddhistickej filozofii mysle nazvanú *Perceiving Reality: Consciousness, Intentionality, and Cognition in Buddhist Philosophy* (Oxford, 2015).

Druhý spôsob je výrazne *historický*. Daniel Garber ho programovo nazýva „starožitnou“ formou robenia dejín filozofie („Towards and Antiquarian History of Philosophy“ in *Rivista di Storia della Filosofia* 58 (2003), s. 207-217). Tento spôsob robenia dejín filozofie sa zameriava na objasnenie významu, formy, ale aj predpokladov a dôsledkov filozofických teórií a argumentov v ich dobovom kontexte. A to nielen v rámci filozofickej diskusie danej doby, ale aj v rámci širšieho historického, sociálneho a politického kontextu. Obidva tieto spôsoby majú svoje opodstatnenie. Zainteresovaný čitateľ sa môže dozvedieť viac štúdiom nedávno vydananej zbierky príspevkov: Mogens Lærke, Justin E. H. Smith, and Eric Schliesser (eds.), *Philosophy and Its History: Aims and Methods in the Study of Early Modern Philosophy* (Oxford, 2013).

Môj osobný prístup (a myslím, že v ňom určite nie som osamotený) má spoločné rysy s oboma týmito prístupmi, no zároveň sa od nich v niečom odlišuje. Zastávam názor, že nielen historicky, ale i filozoficky je najzaujímavejšie odhaľovať význam myšlienok a teórií v ich historickom kontexte. Na rozdiel od Daniela Garbera si však nemyslím, že sa to dá robiť bez toho, aby bol človek oboznámený nielen so širšími dejinami filozofie, ale aj so súčasným filozofickým myslením (aspoň do istej miery). Toto nie je ani tak teoretické tvrdenie ako skôr poučenie z praxe historika. Skúsím uviesť príklad. Jednou z tém súčasnej filozofie je otázka morálnej zodpovednosti a jej vzťahu k determinizmu. Aristotelés sa tiež zaoberá otázkou zodpovednosti za konanie, a to či už v *Etike Nikomachovej* alebo v *Etike Eudémovej*. Ak by sme ale k jeho pojednaniu pristúpili zo „starožitej“ pozície, nepodarilo by sa nám zistiť, v čom je jeho teória filozoficky zaujímavá. A to z jednoduchého dôvodu, dostupný kontext (či už Platónove *Zákony* alebo právna teória danej doby) totiž nijakým spôsobom neukazuje, v čom je Aristotelovo pojednanie originálne a hodné pozornosti. Naopak, pri zbežnom pohľade sa zdá, že zapadá do svojej doby a že sa dá redukovať na pár téz spadajúcich do dejín ideí. Ak ale k problému pristúpime zároveň s otázkou, či jeho pojednanie zapadá do súčasnej filozofie, zistíme, že napriek istým výrazom, ktoré používa a ktoré by to mohli naznačiť, mnohé jeho tvrdenia a spôsob argumentácie so súčasnou filozofiou morálnej zodpovednosti nesedia. A tak musíme hľadať iné vysvetlenie. A takéto zistenie nás môže nasmerovať k tomu, čo je na jeho teórii filozoficky iné, zaujímavé. A ak sa nám to podarí, tak sa môžeme dopracovať k tomu, že pochopíme a ukážeme, čo je na jeho pojednaní originálne aj v rámci jeho vlastného historického kontextu.

Inak povedané, súčasná filozofia (a naše vlastné filozofovanie) nám často môže pomôcť vidieť niečo, čo by nám inak uniklo. Ak chceme zistiť to *iné* v antickej filozofii, musíme byť oboznámení s tým, vzhľadom k čomu je to *iné*. Takéto podujatie je však skôr prácou filozofa než historika. Dalo by sa povedať, že spôsob robenia dejín filozofie, ktorý zastávam, je filozofický. Nie v zmysle posudzovania textov z hľadiska toho, ako prispievajú (alebo ako by obstáli) v súčasnej dobe, ale skôr v tom zmysle, že odhaľovanie ich významu – aj v danom historickom kontexte – je, vo svojom jadre prácou, ktorá si vyžaduje filozofické myslenie. Myslím si, že toto nie je nejaká zvláštna téza. Robenie dejín čohokoľvek predpokladá tak znalosť kontextu doby, ako aj znalosť toho, čoho dejiny sa človek snaží rekonštruovať.

Jozef, môže podľa Teba výskum dejín filozofického myslenia napomôcť pri zodpovedaní tzv. veľkých, klasických či nadčasových otázok filozofie? O čo podľa teba prichádza ten (ak vôbec o niečo), kto sa pri svojom štúdiu nestretol s kurzami z dejín filozofie (napr. kurz antickej filozofie alebo kurz Aristotelovej *Etiky Nikomachovej*), ale namiesto nich absolvoval kurzy z neurovedy či psychológie? Ako príklad vezmeme otázku - Ako by mal človek správne konať? O čo by bol daný študent pri hľadaní odpovedí na dané dve otázky ochudobnený? A bol by vôbec o niečo ochudobnený?

Myslím si, že výskum dejín filozofie môže rozhodne pomôcť, aj keď pravdepodobne nie nejakým jedným konkrétnym spôsobom. Niekedy môže pomôcť už len tým, že pomôže formulovať otázky, inokedy nám môže pomôcť pochopiť, prečo je pre nás istá otázka vôbec zaujímavá. V ďalšom prípade zase pomáha pochopiť, v čom spočíva naša neschopnosť nejakú otázku zodpovedať. A niekedy nám

môže ukázať zvláštnosť našej vlastnej situácie. Spomeniem jeden príklad. Edmund Gettier je slávny svojím článkom „Is Justified True Belief Knowledge?“ v ktorom ukazuje, že človek môže byť o niečom oprávnené presvedčený, aj keď sa takéto oprávnené presvedčenie intuitívne nedá označiť za poznanie. Tento jeho článok založil celú jednu (súčasnú) tradíciu epistemológie a pokladá sa za geniálne zamietnutie (či už plne úspešné alebo nie) klasickej tézy, že poznanie je oprávnené presvedčenie. Zaujímavé na tom z pohľadu historika je to, že je veľmi ťažké nájsť historickú osobnosť, ktorá by obhajovala tézu o poznaní ako o oprávnenom presvedčení, teda tézu, ktorú Gettier vyvracia! Veľmi podobnú, aj keď nie zhodnú tézu môžeme nájsť u Platóna v dialógu *Theaitétos* (ktorý je jedinou historickou citáciou Gettieria), a dva príklady, ktoré Gettier uvádza (Ayer a Chisholm) nedefinujú poznanie ako oprávnené presvedčenie (používajú pojmy istoty a akceptácie). A tak pred nami s pomocou znalosti dejín filozofie vyvstávajú minimálne tri otázky. Po prvé, čo (ak vôbec niečo) Gettier vyvrátil? S tým súvisí aj otázka či nie je epistemológia, ktorá sa vyvinula na základe Gettierovho článku len historicky zvláštnou (a možno až pomýlenou) formuláciou problému poznania? Po druhé, čo vôbec je problém poznania? Je to to, o čom hovorí Gettier? Alebo niečo celkom iné, na čo sme aj vďaka jeho článku zabudli? A po tretie, prečo nás v určitej dobe Gettier a jeho problém tak fascinoval, že sme celkom zabudli na epistemológiu, ktorá existovala pred jeho článkom? Gettierov problém je teda zaiste zaujímavý. Avšak s trochou znalosti dejín filozofie je oveľa fascinujúcejší (filozoficky, historicky, sociologicky)!

Je prirodzené, že v priebehu vývoja kultúr sa postupne vyvíjali a vyvíjajú aj spôsoby nášho konceptualizovania. V niektorých etapách dejín sa to deje pozvoľna, ale v niektorých etapách aj skokmi (konkrétne vo forme prelamovanie expresívnych a logických medzí určitého jazyka). Tematizoval to už Nietzsche, odborne sa však na vysvetlenie tohto javu koncentrovali až Thomas Kuhn (dejiny vedy), Michel Foucault (archeológia myslenia) či Catarina Dutilh Novaes (konceptuálna genealógia). Ako možno spoľahlivo poznávať či spoznať meniace sa myslenie vzdialených a odlišných kultúr? Dá sa to vôbec? Ako historik filozofie skúma myslenie klasického Grécka? Aké „nástroje“ má historik filozofie použiť, aby sa preniesol z jedného sveta do druhého, aby dokázal z pojmovej siete svojej kultúry a doby nazrieť do pojmovej siete klasického Grécka?

Priznám sa, že nie som príliš veľkým fanúšikom téz o nemožnosti spoznávania myslenia vzdialených kultúr alebo pojmových sietí iných „etáp“ myslenia. Takéto teórie, či už inšpirované Kuhnom alebo Foucaultom sa mi v istom zmysle zdajú byť skôr šikovnou (a teda presvedčivo nastavenou) rétorikou ako pravdivým náhľadom na vývoj dejín, aspoň dejín filozofie. Dôvody môjho optimizmu pre spoznávania myslenia *vzdialených* kultúr a odlišných pojmových schém sú viaceré. V prvom rade je to (možno paradoxne) moja osobná, dá sa povedať intímna skúsenosť s rôznorodosťou kultúr a jazykov. Čo ma na tejto rôznorodosť fascinuje je to, že *napriek* niekedy skutočne veľkým rozdielom, sa každý jazyk dá preložiť do každého iného jazyka, a že, v konečnom dôsledku, každá ľudská kultúra je nielen pochopiteľná pre niekoho z inej kultúry, ale v istom okamihu oboznamovania sa s ňou dokonca zistíme, ako je aj tá kultúra, ktorá vyzerala sprvu veľmi cudzia, v podstate nevelmi odlišná od tej „našej“.

Tým nechcem povedať, že neexistujú rozdiely (to by bol nezmysel), ale že tieto rozdiely sú pochopiteľné a vieme si ich, ak máme záujem a posnažíme sa, dokonca privlastniť, zžiť sa s nimi. Ak to je možné dosiahnuť *synchronne*, nevidím dôvod prečo by to nebolo možné dosiahnuť *diachronne*. Ak vieme študovať a pochopiť súčasný hinduizmus, prečo by sme *principiálne* nemali byť schopní pochopiť starogrécke náboženstvo? Vrátim sa na chvíľu k jazyku. Často počujem námietku, že predsa poézia sa preložiť z jedného jazyka do druhého nedá. Pri preklade poézie totiž skôr vzniká nové, k tomu pôvodnému sa len blízko vzťahujúce sa dielo. Je to ale ľahko vyvrátiteľné tvrdenie. Totiž to, čo sa nedá preložiť je, nazvime to estetická kvalita básnického diela. Tá je skutočne závislá napríklad na fonetickej kvalite daného jazyka. *Významová* zložka sa však preložiť dá, aj keď si to vyžaduje námahu

preloženia nielen textu básne ale aj zostavenia komentára, ktorý pôvodnú báseň ako text vysvetlí (napr. poukáže na použitú frazeológiu, literárne a iné alúzie, a podobne). Takýto preklad je samozrejme náročný a pri veľkej poézii len ťažko realizovateľný jedným človekom. Vie nás však postupne (ak tvrdohlavo a trpezlivo zotrváme pri danom diele) viesť do sveta poézie pôvodného autora, aj keď možno nikdy nebudeme (esteticky) vnímať jeho poéziu tak, ako jej pôvodní čitatelia v originálnom jazyku. To ale nie je dôvod, prečo by sme nedokázali preloženú poéziu (intelektuálne) oceniť tak, ako čitatelia jej originálnej predlohy.

Druhý dôvod môjho optimizmu vo veci spoznávania vzdialených kultúr a odlišných pojmových schém je daný tým, že som počas svojho štúdia žiadne veľké historické skoky nespozoroval (možno s výnimkou zjednodušenia obsiahnutých v školských učebniciach). Skôr naopak. Čím viac študujem dejiny antickej filozofie, tým viac mi pred očami vyvstáva niečo ako zložitý labyrint postupných a malých zmien. Tieto zmeny dokonca nie sú zmenami v jednom smere. Sú to skôr kľučky a slepé uličky, návraty a prevraty, kroky vpred, ale aj vzad. Ak sa na dejiny pozeráme z dostatočnej diaľky, zaiste sa nám zdá, že Proklos a Aristotelés hovoria podstatne odlišnými jazykmi, že používajú iné pojmy a podobne. Keď sa však priblížime, zistíme, že od Aristotela vedie k Proklovi cesta. A hoci táto cesta nie je celkom jednoduchá a miestami je až bizarná, predsa len je to cesta, ktorú vieme zrekonštruovať. Proklos by si s Aristotelom možno hneď neporozumel, nie je však dôvod domnievať sa, že by si k sebe postupne nedokázali nájsť cestu.

Často sa hovorí, že každá doba, a teda aj každý filozof, kladie historickým textom vlastné otázky (či si to uvedomuje alebo nie), a teda že každá interpretácia je historicky podmienená. Táto myšlienka mi príliš neimponuje. Na jednej strane sa mi javí triviálna (každá doba sa naozaj nemôže pýtať inak, ako sa pýta), na druhej strane je zavádzajúca. Otázky, ktorými sa podľa mňa má zaoberať historik sú – Aké boli problémy, ktorými sa zaoberali antickej filozofie? Aké boli ich odpovede na tieto otázky? A prečo vôbec ich otázky a odpovede boli také, aké boli a ako zapadli do kontextu danej doby? Odpovedať na tieto otázky je samozrejme neľahká úloha. A čo je podstatné, nie je to ani úloha, ktorú by som dokázal realizovať sám. V osamotení by moje interpretácie vždy boli poznačené mnou (mojimi záujmami, vedomosťami, presvedčeniami), mojou dobou a prostredím. Krása našej práce však spočíva (práve) v tom, že sa nedá robiť v izolácii od druhých skúmatelov. Dá sa uskutočňovať len v dialógu mnohých, súčasných aj minulých. Až vtedy sme schopní vidieť vlastné chyby, zamyslieť sa nad tým, kde sa dopúšťame anachronizmov, prísť s novými pohľadmi a interpretáciami. Dejiny filozofie, ako disciplína, sú nevyhnutne kolektívnou prácou. Nie v zmysle spoluautorstva. Skôr v zmysle kontinuálneho dialógu s inými historikmi. Zároveň platí, že čím je naša disciplína rôznorodejšia, tým sme v lepšej pozícii navzájom sa korigovať. Tak napríklad kresťanskí (či už katolícki, evanjelickí alebo mormónski) historici mávajú často inakšie záujmy, perspektívy či akcenty, ako vo svojej podstate ateistický filozof ako ja. Vzájomnou kritikou našich interpretácií, napr. aktívneho intelektu u Aristotela, sme však na tom lepšie, ako by sme boli, keby sme pracovali každý osve. Keď k dialógu prizveme ešte aj Alexandra z Afrodízie, sme na tom ešte lepšie. Medzi serióznymi historikmi filozofie, vďaka Bohu, neexistujú osamotení géniovia.

Ešte sa chcem krátko vrátiť k téme *nazretia* do pojmovej siete napríklad starovekej gréckej filozofie. Netvrdím, že je to ľahké, len že je to možné. Je to možné prinajmenšom tam, kde to evidencia umožňuje. Uvediem príklad. Jedným z centrálnych pojmov Aristotela je pojem *prohairesis*. V jeho textoch sa dá preložiť ako rozhodnutie alebo voľba. *Prohairesis* je slovo bežnej gréčtiny, tam však znamená niečo ako plán alebo úmysel. U Aristotela je to ale technický pojem. Má síce spoločné črty s bežným významom daného slova, ale Aristotelés ho spresňuje, respektíve technicky pre svoje potreby definuje. Problém s pojmom *prohairesis* spočíva v tom, že hoci máme zachovanú jeho definíciu, je *pre nás* pomerne nezrozumiteľná. V prvom rade sa Aristotelova definícia len ťažko zosúladuje s jeho vlastným používaním termínu naprieč jeho textmi. Skutočným problémom je však to, že *nám* nie je jasné, na aký mentálny jav Aristotelés termínom *prohairesis* referuje, pretože nie

všetky voľby a nie všetky rozhodnutia (ako ich chápeme dnes my) sú *prohaireseis*. Zároveň ale platí, že mnohé iné alternatívy (úmysel, intencia, vôľa) sú z hľadiska interpretácie Aristotelových textov ešte problematickejšie. Nejde ani tak o záležitosť prekladu, ako o uchopenie toho, aký jav mysle má Aristotelés na mysli a čo ten jav, akt alebo stav v jeho koncepcii robí samostatným (teda samostatne definovateľným) javom, aktom alebo stavom odlišným od iných javov, aktov alebo stavov (či už v jeho teórii alebo vzhľadom na naše súčasné porozumenie). Celkom uspokojujú odpoveď sme síce zatiaľ nenašli, myslím však, že sa k nej približujeme. Sme si už totiž vedomí toho, prečo je nám tento pojem nejasný. Tiež vieme, aké otázky musíme zodpovedať, aby sme ho celkom objasnili a čo sú relevantné faktory pri jeho interpretácii. Treba však pripustiť, že sa to nemusí podariť. Avšak ak sa to aj nepodarí, tak to bude buď našou vinou alebo nedostatkom evidencie. V žiadnom prípade to ale nebude principiálnou nemožnosťou uchopenia pojmov inej doby. Ak by to bolo principiálne nemožné, tak by sme vôbec nemohli byť v pozícii, že sme si vedomí problému porozumenia danému pojmu alebo parametrov, ktoré tento nedostatok porozumenia určujú. Neboli by sme vôbec schopní pýtať sa tak, ako sa pýtame.

A je tu posledná dvoj-otázka: Čo podľa teba môže štúdium (dejín) antického myslenia priniesť človeku? Čo poskytuje štúdium a výskum antiky Tebe?

Do istej miery som už azda tieto otázky aj zodpovedal. A tak len v krátkosti poviem, že pre človeka, ktorému robí radosť porozumenie – či už prírode, dejinám, človeku alebo sebe – sú dejiny antickej filozofie mimoriadne bohatým zdrojom tejto radosti. Samozrejme, profesionálne sú aj určitým zdrojom utrpenia. Jednak z toho, ako veľa nám ostáva preskúmať a ako málo času je nám na to dopriať, jednak z toho, ako často sa mýlime. To je ale azda problém každej, skutočnej hodnotnej vášne človeka. Z osobného hľadiska pridám ešte dve poznámky. Na jednej strane mi robí radosť, že som našiel (vzhľadom na svoju povahu, záujmy a schopnosti) oblasť, v ktorej mám možnosť aspoň v malej miere prispieť ku kultúrnemu a intelektuálnemu životu a ako pedagóg azda aj ku vzdelaniu mladých ľudí (aspoň si tak vo chvíľach optimizmu nahováram). Na druhej strane som sa dopracoval k stavu, že si bez antickej filozofie skoro ani neviem predstaviť svoj život (aj keď možno je to skôr tak, že ju robím už tak dlho, že neviem, čo iné by som vôbec robiť mohol). Tak mi neostáva nič iné, ako byť vďačný za to, že mám možnosť žiť touto určite nie celkom bežnou (a určite pomerne luxusnou) vášňou a snažiť sa, aby to, čo vyprodukujem, malo zmysel a úžitok aj pre iných ľudí, či už študentov alebo podobne postihnutých kolegov.

Jozef, srdečne Ti ďakujem za čas a nasadenie pri odpovedaní na moje otázky.

(Rozhovor bol uskutočnený v prvom polroku 2018 a korigovaný v prvom polroku 2019)

Mgr. Pavol Labuda, PhD.
Katedra filozofie
FF Katolíckej univerzity v Ružomberku
Hrabovská cesta 1A
034 01 Ružomberok
e-mail: pavol.labuda@ku.sk